

Ege Coğrafya Dergisi 27 (1), 2018, 1-19, İzmir-TÜRKİYE
Aegean Geographical Journal, 27 (1), 2018, 1-19, İzmir-TURKEY

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

KLASİK KENT KURAMLARINDAN ELEŞTİREL KENT KURAMLARINA GEÇİŞ BAĞLAMINDA KENTLERİ YENİDEN OKUMAK

*Rereading Cities in the Context of the Transition
from Classical Urban Theories to Critical Urban Theories*

Hatice TURUT¹

*Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Coğrafya Bölümü
haticeturut@gmail.com*

E. Murat ÖZGÜR

*Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya
Fakültesi Coğrafya Bölümü
ozgur@ankara.edu.tr*

*(Teslim: 3 Mart 2018; Düzeltme: 4 Mayıs 2018; Kabul: 1 Haziran 2018)
(Received: March 3, 2018; Revised: May 4, 2018; Accepted: June 1, 2018)*

Abstract

Having begun to gain importance since the foundation of civilizations, cities have continually been in a state of change and transformation. On the other hand, the modern phenomenon of urbanization originated after the Industrial Revolution. With the industrialization movements, cities are areas where the plus value is produced. Furthermore, the need for the labor force for production initiated the migration to cities and the proletariat culture in cities brought about the class consciousness. The class analyses on the European cities by Marx and Engels later laid the groundwork for the critical urban theories. In the 1920s, the city was first addressed as a research object by the Chicago School and the spatial organization of the city was examined. After the 1970s, radical theoreticians examined the city via the capital accumulation process and dealt with the spatialization of capital and the social movements. So, the critical perspective on the present cities, which entered the rule of the capitalist accumulation processes, offered a structural analysis for the urbanization of neoliberalism. In this context, the study aims to discuss the contributions to be made by the economic and political perspectives to understand the present cities and to offer a new form of reading for the urbanization of neoliberalism by providing a background on the classical urban theories.

Keywords: Urban theories, Chicago school, radical theory, urbanization of Neoliberalism, creative destruction.

¹ Sorumlu Yazar/ Corresponding author: Hatice TURUT / haticeturut@gmail.com

Öz

Uygarlıkların kuruluşundan itibaren önem kazanmaya başlayan kentler sürekli bir değişim ve dönüşüm halinde olmuştur. Modern kentleşme olgusu ise Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkmıştır. Sanayileşme hareketleri ile birlikte kentler artı değer üretildiği alanlar olmuştur. Bununla birlikte üretim için emek gücüne duyulan ihtiyaç kentlere göçü başlatmış ve kentlerdeki proletarya kültürü sınıf bilincini beraberinde getirmiştir. Marx ve Engels'in Avrupa kentleri üzerine yaptığı sınıf çözümlerini ilerleyen zamanlarda eleştirel kent kuramlarına zemin hazırlamıştır. 1920'lerde ise Chicago Ekolü tarafından kent ilk kez bir araştırma nesnesi olarak ele alınmış ve kentin mekânsal örgütlenmesi incelenmiştir. 1970'lerden sonra ise radikal kuramcılar kenti sermaye birikim süreci üzerinden inceleyerek sermayenin mekânsallaşmasını ve toplumsal hareketleri ele almışlardır. Böylece kapitalist birikim süreçlerinin hakimiyeti altına giren günümüz kentlerine yönelik eleştirel perspektif neoliberalizmin kentleşmesine yapısal bir çözümlenme sunmuştur. Bu bağlamda çalışma, klasik kent teorileri hakkında bir arka plan vererek günümüz kentlerini anlamada ekonomik ve politik perspektiflerin sağlayacağı katkıları tartışmayı ve neoliberalizmin kentleşmesine yeni okuma biçimi sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kent kuramları, Chicago ekolü, radikal kuram, Neoliberalizmin kentleşmesi, yaratıcı yıkım.

Giriş

Kentleşme yazını incelendiğinde kenti tanımlamaya yönelik farklı girişimlerin olduğunu görmek mümkündür. Kıray (2007:28) kenti, tarım dışı faaliyetlerin yapıldığı, tarımsal veya tarımsal olmayan ürünlerin dağıtımının kontrol fonksiyonlarının toplandığı, teknolojik gelişmişlik düzeyine göre büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine ulaşmış yerleşme birimleri olarak tanımlar. Göney (1984:3) ise kenti yüksek nüfusa sahip, sanayi ve ticaretin yanı sıra hizmet sektörünün yoğunluk kazandığı yerleşmeler olarak betimler. Keleş (2006:24) ise kentleşmenin önemine vurgu yaparak bunu sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşul olarak kent sayısının artması ve kentlerin büyümesi sonucunda toplumsal yapıda uzmanlaşma, iş bölümü ve örgütlenmenin yaşandığı ve sosyal ilişkilerde kente özgü birtakım değişikliklerin gözlemlendiği bir nüfus birikim süreci olarak tanımlar.

Sosyal araştırmalarda kenti ele alan farklı tanımlarla karşılaşmak mümkündür. Bu tanımlar kenti kimi zaman nüfus sayısı bakımından, kimi zaman ekonomik faaliyet üzerinden ele almaktadır. Nitekim kentler uygarlıkların doğup geliştiği, her türlü ekonomik, sosyal ve siyasal ilişkilerin yaşandığı, bunların sonucu olarak yine insanlığın uğraşmak zorunda kaldığı ve bu sorunları çözmek için her türlü savaş ve gerilimlerin kaynaklandığı

yerler olmaları itibarıyla, bazen nüfus ya da ekonomik faaliyet üzerinden yapılan bu tanımlar yetersiz kalmaktadır (Duru ve Alkan, 2002:7).

Sosyal bir varlık olan kent, 19. yüzyıl sosyologları tarafından yaşanan toplumsal olaylar ve bunların neden olduğu değişimler çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bağlamda, kent feodal toplumdan sanayi toplumuna (Saint-Simon), cemaatten cemiyete (Tönnies), basit toplumdan karmaşık topluma (Spencer), mekanik toplumdan organik topluma (Durkheim), kutsal toplumdan laik topluma (Howard Becker) geçiş mekânları şeklinde tanımlanmıştır (akt. Güllüpinar, 2013:52). Bu bağlamda, kent toplumsal değişimin yaşandığı nirengi noktaları olarak görülmüştür.

19. yüzyılda kent henüz bir araştırma nesnesi değildir. Sosyologlar, geliştirdikleri sosyal teoriler kapsamında kenti ele almıştır (Güllüpinar, 2013:52). Sanayi, Marx, Engels, Weber ve Simmel'in çalışmalarında doğrudan bir analiz nesnesi olmaktan ziyade, toplumsal değişimin ayrılmaz bir parçası olarak görülmüştür. Marx kenti, sınıf bilinci ve proletarya kültürünün oluşumu çerçevesinde analize dâhil etmiştir. Engels ise, sınıf ve mekân ilişkisini dikkate alarak kentteki eşitsizliğe vurgu yapmıştır. Weber kenti, özerk yönetimine vurgu yaparak siyasi yönü üzerinden tanımlarken, Simmel, kapitalizmin hızlandırdığı metropolleşme ile kent insanının

kendisine ve çevresine yabancılaşmasına odaklanmıştır.

Kentin tam anlamıyla bir analiz nesnesi olarak ele alınması Chicago Ekolü temsilcileri sayesinde mümkün olmuştur. 1900'lerden itibaren kent artık özgün bir biçimde araştırma konusu haline gelmiştir. Chicago Ekolü'nün temsilcilerinin bakış açısı, Darwin'in görüşlerinden etkilenmeleri ve kenti bir organizma şeklinde ele almalarından dolayı *ekolojik kent kuramları* olarak da kabul edilmektedir. Park, Burgess, Mckenzie ve Wirth'in temsil ettiği bu ekolojik kent kuramlarının oluşumundaki en büyük avantaj, Chicago kentinin o dönemlerde bir araştırma laboratuvarı gibi olmasıdır. Amerikan kentleri dikkate alınarak geliştirilen bu kuramlarla ayrışma, bütünleşme, gettolaşma vb. kavramlar ilk kez tanımlanmıştır. Kentleşmenin müdahale edilemez, doğal bir süreç olarak ele alınması her ne kadar eleştirilse de ekolojik kuramın kenti ilk kez ele alması nedeniyle önem taşımıştır.

1970 sonrası toplumsal olaylar sosyal bilimlerde önemli kırılmalara yol açmıştır. Ekonomik ve politik alanda gerçekleşen küresel olgular özellikle kentlerde önemli etkiler bırakmıştır. Kapitalist kentleşme dinamikleri neo-Marksist kuramcılarının ağır eleştirilerine maruz kalmıştır (Güllüpinar, 2013:53). Bununla birlikte kentlerin müdahale edilemez ve doğal bir biçimde geliştiğini savunan Chicago Ekolü'nün tam tersini savunan neo-Marksistler, kentsel mekânın metalaştırılarak tüketilmesini eleştirmişlerdir. Mekânı toplumsal bir ürün olarak analiz eden Lefebvre, mekânın nasıl üretildiğini ve bunun yarattığı çelişkileri ele alırken, Castells kenti emeğin yeniden üretim merkezi olarak görmüştür. Harvey ise sermaye birikimini ve bunun yarattığı krizin çözüm noktası olarak kenti analiz etmiştir. Ekonomi-politik perspektifle ele alınan kent, artık sermayenin en önemli hizmetkârı durumuna dönüşmüştür.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomilerini toparlama arayışına giren zengin ülkelerde, sermayelerini tehdit altında gören sektörler egemenliklerini yeniden kurma arayışına girmiştir. Kapitalizmin kriz sonrası sosa bulanmış hali olarak da tanımlanması mümkün olan neoliberalizm, "ekonomik büyümenin motoru olarak sınırlı etkisine rağmen, zenginliği alt

sınıflardan üst sınıflara, yoksul ülkelere zengin ülkelere yöneltme konusunda başarılı olmuştur. Bu süreç, önceki dönemin daha eşitlikçi paylaşım ölçülerini teşvik eden anlatı ve kurumlarının tasfiyesini gerektirmiştir" (Harvey, 2012:68). Özellikle kentlerin kapitalizmin hizmetine sunulan bir metaya dönüşmesi 1980'lerden sonra mekâna müdahaleyi kolaylaştıran neoliberal uygulamalar sonucu gerçekleşmiştir. İşte bu noktada, Neil Brenner, Nik Theodore ve Jamie Peck kapitalist sistemin neoliberal kentleşmeye evrilme sürecine yapısal bir çözümleme sunarak alternatif bir okuma biçimi sunmaktadır.

Kuramsal bir çalışma olan bu makalenin amacı, kent ve kentleşme kuramlarının sosyal bilimler yazını içinde geçirmiş olduğu dönüşümü ele alarak, toplumsal olan ile mekânsal olanın diyalektik ilişkisi içinde günümüz kentlerini ekonomi politik perspektifi üzerinden yeniden okumanın sağladığı avantajları tartışmaktır. Türkçe yazılmış kentsel coğrafya yazınında kentleşme kuramlarının gelişimini ele alan ve güncel eğilimleri ortaya koyan bir çalışmanın olmayışı, bu makalenin yazılmasındaki temel motivasyonu oluşturmaktadır. Makale, klasik kent kuramlarını, Chicago Okulu'nun kuramlarını, radikal kent kuramcılarının kentsel yaklaşımlarını ve alternatif bir okuma biçimini sunan bölümler ile tartışma ve sonuç bölümünden oluşmaktadır.

1. Klasik Kent Kuramları/Kavramsallaştırmaları

Klasik kent kuramcılarının Karl Marx ve Frederich Engels, kenti bir araştırma nesnesi olarak incelemekten ziyade feodalizmden kapitalizme geçişteki önemine vurgu yaparak ekonomi-politik yaklaşımın temellerini oluşturmuştur. Marx ve Engels'in sınıf çatışması ve sınıf bilinci temelindeki analizleri, artı ürünün mekânı olarak kenti sınıfsal ayrışmanın odağına konumlandırmıştır. Marx, 1867 yılında kaleme aldığı ünlü eseri *Kapital*'de (Das Capital) kapitalizmin temel yapı taşı olan metanın çözümlemesini yapmış ve sermayenin üretim ilişkilerini analiz etmiştir. Frederich Engels 1845 yılında yazdığı *İngiltere'deki Emekçi Sınıfların Durumu* (Condition of the Working Class in England) adlı çalışmasında dönemin işçi sınıfı üzerine çözümler yapmış ve emekçi sınıfın

çalışma koşullarına dair bilgiler aktarmıştır. Burjuva ve işçi sınıfının yaşam koşulları arasındaki farklar üzerine yaptığı çözümler ile kapitalist kentleşmenin yarattığı mekânsal ayrışmaya dikkat çekmiştir.

Weber (2000) kenti ayrıcalıklı kılan şeyin özerklik olduğunu belirtmiş ve bir yerleşmenin kent sayılması için mutlaka belirli niteliklere sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Bunlar pazar yeri, savunma amaçlı kale, özerk bir yönetim ve bu yönetimi seçmede ihtiyaç duyulacak katılımdır. Weber'e göre, özellikle kent yerleşmesini kırdan ayıran şey, özerk yönetim ve sivil demokrasidir. Çünkü kent bireye özgürlük sunan bir yerleşme birimidir. Ancak bu özgürlük Simmel'e (2015/1903) göre prangalı bir özgürlüktür. Nitekim kenti yabancılaşma kavramı üzerinden değerlendiren Simmel kentli insanın kırdan yaşayana göre daha özgür olduğunu ancak onların bu özgürlüğün bedelini kalabalıktan dolayı sürekli olarak temkinli davranışlar sergilemek zorunda kalmak ve bezginlik olarak ödediğini ifade etmiştir.

Kısacası klasik kent kuramcılarında Marx ve Engels kenti ekonomi-politik perspektiften ele alarak sermaye birikimi, sınıf bilinci ve çatışma üzerinden analiz etmiştir. Weber kente yönelik bir takım özelliklerin zorunluluğundan söz ederek ideal kenti tanımlamış, Simmel ise davranışsal bakış açısı ile kentli insanın zihinsel dünyasını sorgulamıştır. Klasik kent kuramcıları için kent henüz bir araştırma nesnesi değildir.

1.1. Ekonomi-Politik Yaklaşım

Karl Marx'ın çalışmalarında kent mekânına üretim, meta, sınıf bilinci temelinde dolaylı atıflar bulunsa da doğrudan sistemli bir kuramsallaştırma yer almamaktadır. Frederich Engels'in (2013/1845) çalışmasında ise kapitalist kentleşmeye yönelik önemli işaretler bulunmaktadır. Marx'a göre sanayileşmeyle birlikte kırdan kente göç yaşanacak ve kentsel mekânda bir yığılma meydana gelecektir. Böylece kapitalizmin feodalizmin yerine geçmesiyle birlikte imalata dayalı ve kent merkezli yeni bir sınıf sistemi oluşacak ve feodal toplum içinde bir nevi kurtarılmış bölge yaratılacaktır (Giddens, 2010:296). Bu durumun yarattığı yeni yaşam kalıpları ise kentsel mekânda yeni bir sınıfın

doğmasına yani proletarya kültürünün oluşmasına zemin hazırlayacaktır. Buna göre Orta Çağ'dan itibaren taşranın kentleşmesiyle modern tarih başlamıştır (Güllüoğlu, 2013:53). Marx'a göre kentler kapitalist toplumsal sürecin bir sebebi değil, toplumsal değişim sürecinin içinde yaşandığı mekânlardır (Güllüoğlu, 2013:54). Bu anlamda kent yaşanan değişimden önemli ölçüde etkilenmektedir.

Marx kentleri tanımlarken iş bölümünü esas almıştır. Ona göre, Orta Çağ'a kadar olan toplum tarihi kırsal kesimin tarihi iken Orta Çağ'dan itibaren feodal üretim biçimin ortaya çıkması ve ticaretin yoğunlaşmaya başlamasıyla kır-kent ayrımı meydana gelmiştir. Kentlerdeki sermaye birikimi artık yeni iş bölümlerinin doğmasını sağlamıştır (Aslanoğlu, 2000:58). Yeni iş bölümleri ise yeni sınıfların doğuşunu kolaylaştırmıştır.

Ekonomi-politik yaklaşımda kent ve kentleşme olgusu kapitalizmin gelişimi, sermayenin birikimi ve sınıf mücadelesi çerçevesinde ele alınmıştır. Marx ve Engels analizlerinde kenti doğrudan bir araştırma nesnesi olarak kabul etmemiş, fakat kır-kent ayrımı ve kentsel mekândaki çelişkilerin oluşumunda kentin rolüne vurgu yapmıştır (Güllüoğlu, 2013:54). Engels'in (2013/1845) ve Marx'ın (2010/1867) eserlerinde hem işçi sınıfının içinde bulunduğu koşullara hem de onların yaşam koşulları ile kentsel mekân arasındaki ilişkiye yer verilmiştir.

“Romalı köle, sahibine zincirle bağlıydı; ücretli işçi görünmeyen iplerle bağlıdır. Ücretli işçinin görünüşteki bağımsızlığı kendisini çalıştıran efendilerinin sürekli değişmesiyle ve sözleşmenin fiction juri'siyle (hukuki sanallığı ile) ayakta tutulur.” (Marx, 2010/1867:554).

“Kapitalist üretim süreci, bir bütün olarak ele alındığında ya da bir yeniden üretim süreci olarak, sadece meta, sadece artık değer üretmekle kalmaz, sermaye ilişkisinin bizzat kendisini, bir tarafta kapitalisti, diğer tarafta ücretli işçiyi üretir ve yeniden üretir.” (Marx, 2010/1867:559).

“Kentten eski bölgelerinde birçok yer pis ve bakımsızdır; pislik yığınları ve su birikintileriyle doludur. Birmingham'da

oldukça fazla olan avlu sayısı aşağı yukarı 2000'e ulaşmakta ve kent işçilerinin büyük bir kısmını barındırmaktadır. Bu avlular genellikle dar, çamurlu, kötü havalandırılmış, su tertibatı bulunmayan 8 ila 20 ev tarafından çevrilmiş yerlerdir. Bu evlerin arka duvarlarının ortak olması nedeniyle sade ve yan taraflarında pencereleri bulunur... Birmingham'da birkaç mahzen iş yeri olarak kullanılmasına rağmen mahzen konutlar pek fazla değildir. Proleterlerin kaldığı pansiyonlarsa çoktur ve avlulara ya da kentin merkezine yapılmışlardır. Bunların hemen hepsi iğrenç ve kötü koku yayar. Bu pansiyonlar, rahatlığı ya da ahlaki hiç önemsemeden, sadece bu aşağı yaratıkların dayanabilecekleri bir atmosfer içinde yemek yiyen, kafayı çeken, sigara içen ve uyuyan dilencileri, hırsızları ve fahişeleri barındırır.” (Engels, 2013[1845]:73).

Marx ve Engels için işçi sınıfında sınıf bilincinin ve/veya örgütlü emeğin oluşumunu sağlayan mekânlar olması bakımından kent özeldir. Proletarya aynı zamanda hem fabrikada hem de yaşam alanlarında bir arada yaşamakta ve böylece ezilmişlik ve dışlanmışlık sürecini de birlikte yaşamaktadır. Bu nedenle işçi sınıfının buna karşı çıkması için gerekli olan sınıf bilinci ve örgütlenmenin oluşmasında en uygun yer kenttir. (Şengül, 2001:54-55).

1.2. Weber ve İdeal Kent

Max Weber'in (2000[1922]) kent teorisi, Tönnies'in (2000[1887]) ve Simmel'in (2015[1903]) daha önceki çalışmalarına borçludur ve o teorisini metropolün bir eleştirisi olarak geliştirmiştir. Weber kenti, yapısal bir perspektifle ele almıştır ki onu sosyal yapının, ekonomik, siyasi, dini ve yasal kurumların bütün yönleriyle incelemiş, böylece kentleri, diğer kentlerle, kendi toplumlarının diğer kesimleriyle olan ilişkileri açısından sosyal ve politik düzenin ayrılmaz bir parçası olarak ele almıştır (Ahmed, 2004:34). Bu nedenle Weber'in kent teorisi, sistematik şehircilik teorisine yakın durmaktadır (Wirth, 2002[1938]:8).

Weber'in ideal kenti, ekonomik girişimleri ve dini faaliyetleri ve ek olarak özel ve kamusal yaşamı birleştiren Orta Çağ lonca kentidir. Bu

nedenle, topluluk yaşamı, kapitalizmin gelişimiyle birlikte kademeli olarak bozulur. Weber, kente ilişkin olarak sosyolojik, ekonomik ve politik-idari-yasal açıdan üç perspektif geliştirir. Sosyolojik açıdan, *anonimlik* kentin tanımlayıcı kriteridir. *Pazar merkezi* Weber'in ekonomik tanımının merkezinde yer alır. O, son olarak da ekonomik tanımlardan yola çıkarak, kentin belirli bir hükümler alanı olan ve askeri kontrolü elinde tutan bir kurum olarak siyasal ve idari bir yapı olduğunu ortaya koyar (Ahmed, 2004:34-35). Weber kenti, feodalizmden kapitalizme geçişte önemli bir basamak işlevi olarak görmüş, ekonomik açıdan tarımdan ziyade sanayi ve ticaretin hâkim olduğu ve siyasi açıdan özerk bir yönetimi bulunan bir yer olarak tanımlamıştır. Bu nedenle Weber'in analizine göre, tam bir kentsel topluluğun oluşabilmesi için kentsel topluluk alışveriş ve ticaret ilişkilerinin görece hakimiyetine sahip olmalı ve yerleşim alanı şunları içermelidir: “Savunma amaçlı bir kale; bir pazar; kendine ait bir mahkeme ve hiç değilse özerk bir hukuk; bir dereceye kadar kısmi özerklik ve kendini yönetebilme ve kent sakinlerinin katılımının sağlandığı sivil ve demokratik ortam” (Weber, 2000:91).

Weber için yukarıda sıralanan özellikleri barındıran kentler, ideal kentlerdir ve bu tip kentler, Batı'da görülmektedir. Weber, Batı kentlerinin özerkliği ile Avrupa kapitalizminin doğuşunu ilişkilendirmiştir. (Aslanoğlu, 2000:59; Güllüpnar, 2013:57). Weber, kenti çözümlerken mekânsal kavramlar olarak büyüklük veya yoğunluğu reddedip, Orta Çağ kentinin ortaya çıkışının feodal sisteme bir tepki olduğunu savunmuştur. Ona göre özerklik kentin en önemli özelliğiydi ve insanlar ilk kez bireysel yurttaşlar olarak kentte bir araya gelmişti (Urry, 2015[1995]:22).

1.3. Simmel, Kent ve Yabancılaşma

Georg Simmel, kentin kuruluşu ve gelişimi gibi meselelerinden ziyade, kent yaşamının kişilik üzerindeki etkilerini ve kişilikte yarattığı değişiklikleri inceleyerek, kentin modern insanın yaşamında çok önemli bir yer işgal ettiğini ve modern yaşamın en temel sorununun, devasa toplumsal güçler, tarihsel miras, dış kültür ve teknik karşısında, kişilerin kendi özerklik ve

bireyselliklerini koruma çabasından kaynaklandığını savunmuştur (Koyuncu, 2011:34). Çok çeşitli ve karmaşık sosyal ilişkilerin yaşandığı kentlerde sosyal bir çevre içinde yaşayan birey, sürekli ve hızla değişen, çoğu kere birbiriyle çatışan pek çok durumla karşı karşıya kalmaktadır ki bu yüzden, dış dünyada gerçekleşen olaylara bağlı olarak ortaya çıkan tehlike ve tehditlerden kendisini koruyabileceği bir kişilik yapısı geliştirmek zorundadır. Bu ancak akıl yoluyla mümkün olabilecek bir şeydir (Simmel, 2015[1903]).

Simmel (2015[1903]), kent olgusunu *Metropol ve Zihinsel Hayat* (The Metropolis and Mental Life) adlı eserinde *yabancılaşma* kavramı üzerinden açıklamıştır. O, kentte ve kırdan yaşayan insanların tutum ve davranışlarına odaklanan bir analiz gerçekleştirmiştir. Simmel'e göre, kent insanı yalnızdır; çünkü kentsel mekândaki kalabalık aslında topluluk duygusunun ve mekânsal bağlılığın giderek zayıflamaya başladığı ortamlar yaratmıştır. Buna göre kentli insan, her şeyi sayıya indirgeyen, rasyonel, dakik ve kendisi için hiçbir şeyin anlamı olmayan ve çelişkili tutumlar sergileyen bir yaşam tarzına sahiptir (Güllüpnar, 2013:57). Aynı zamanda metropoldeki uyaran zenginliğinden dolayı kent insanı çekingen ve duygusal açıdan kayıtsızdır. Aksi durumda yoğun kalabalık ile baş etmesi mümkün değildir (Urry, 2015[1995]:22).

Simmel'e göre, kent insanı bir yabancıdır ve yabancı, yeri yurdu olmayandır. Kentin bir yurt haline gelebilmesi kişinin hem rasyonel hem de duygusal bağ kurmasıyla olur ki günümüz kentlerinde bu pek de mümkün değildir (Güllüpnar, 2013:59). Bu yabancılaşma aynı zamanda toplumsal örgütlenmeyi mekândan koparmaktadır (Urry, 2015[1995]:22). Zaten günümüz kentleri yoğun bir kalabalığa ev sahipliği yapmaktadır ve modern kentli insanın duygusal bağı düşünce zamanı yoktur. Metropollerdeki çeşitlilik, insanı taşrada olduğundan daha bilinçli olmaya zorlar. Taşrada hayat daha yavaş akar ve duygusal ve zihinsel imgeler daha düzenlidir. Kentteki keşmekeşlik ise oradaki hayatın ruhsal ve duygusal olmasından ziyade düşünsel olmasına yol açar. İşte bu nedenle kent insanı kalbiyle değil aklıyla hareket eder (Simmel, 2015[1903]:318).

Simmel modern kentli insanın daha önce sahip olmadığı bir özgürlük fırsatını yakaladığını ifade eder. Ancak kentsel ortamdaki sürekli temkinlilik ve karşılıklı kayıtsızlık, bedeli kaybolmuşluk ve yalnızlık olan bir özgürlük sunar (Güllüpnar, 2013:59). Bedel ödeten bu “aksak” özgürlük ise kente yabancılaşma için yeni bir ivmedir. Simmel'e (2015[1903]:320) göre modern zihin giderek daha fazla hesapçı hale gelmiştir. Metropolü hakimiyet altına alan para ekonomisinden dolayı metropol insanı hayatının her anını belirli hesaplamalar üzerinden gerçekleştirmek zorundadır ki bu da nitel değerleri nicelleştirmesine yol açmaktadır. Metropol sakininin işleri öyle karmaşık, çeşitli ve dakiktir ki verilen sözler ve hizmetlerde yaşanacak tek bir aksama adeta bütün yapının çökmesine neden olabilir.

Metropol insanı bezmişliği ile de dikkat çeker. Simmel'e (2015[1903]:322) göre insanı dünyadan bezdiren şey ise sınırsız haz peşinde koşulan hayattır. Para mübadelesinin en yoğun biçimde yaşandığı şehirlerde “satın alabilirlik” kıra göre daha etkileyici bir olgudur. Bu yüzden şehirler dünyadan bezme tavrının/yabancılaşmanın gerçek mekânlarıdır. Simmel'in tanımladığı kent insanı hem kendine hem de topluma yabancılaşmış, kendi çıkarları doğrultusunda ve sonuç odaklı bireydir. Kent insanı, bu derece katı sınırlar içine hapsedilmiştir.

2. Chicago Ekolü Kent Kuramları (Ekolojik Kent Kuramları)

Birey ve kurumların fiziksel dağılımını, yerleşimini ve örgütlenmesini inceleyen kentsel ekolojik kuram, kentleri sistemli bir biçimde inceleyen ilk kuramdır (Aslanoğlu, 2000:25). 1900'lü yılların başında Chicago kenti nüfus yoğunluğu, büyüme ve çeşitlilik bakımından adeta bir laboratuvar özelliği göstermekteydi. Bu dönemde kente ilişkin sosyolojik kuramsal çerçeve ilk kez Park ve onun öğrencileri Burgess ve McKenzie ile Wirth tarafından geliştirilmiştir (Güllüpnar, 2013:60). Ekolojik kent kuramcıları nüfusun çevreye nasıl uyum sağladığını sorgulamış, oluşturdukları kuramsal çerçeveyi mekân ve sosyal süreçler arasındaki ilişkiye odaklamışlardır. Bu sosyal süreçlerin mekâna oturtulması ise Darwin'in rekabet ve hâkimiyet

kavramlarından faydalanılarak açıklanmıştır. Buna göre, rekabet olgusu, farklı ekonomik gruplara ait bireylerin kentin farklı noktalarına konumlanmasına yol açar (Aslanoğlu, 2000:61). Rekabet gücü en yüksek olan sektör ise kentin merkezine konuşlanma başarısını sağlar.

Kenti kendiliğinden dengelenecek olan bir ekosistem olarak gören (Serter, 2013:70) ekolojik kuram kentsel mekânı sistematik olarak ilk kez ele alması bakımından oldukça değerlidir. Bu kuramla birlikte kent yazımına getto, çöküntü bölgeleri, lüks konutlar vs. kavramları dahil olmuştur. Fakat statik bir yapıya sahip olması ve süreçleri ele almaması bakımından Manuel Castells tarafından eleştirilmiştir. Castells'e göre kent değişmez ve doğal bir biçimde gelişen bir varlık olarak kabul edilemez. Firey (akt. Aslanoğlu, 2000:30-31) ise kültürel faktörlerin göz ardı edilmesinden dolayı kuramı eleştirmiştir. Ona göre kentsel örüntünün oluşmasında ekonomik faktörler de önem taşımaktadır

2.1. R. Park ve Kentsel Ekoloji Kuramı

Robert Ezra Park, kentsel ekoloji disiplini geliştirirken Comte, Spencer, W.I. Thomas, Darwin, Durkheim gibi birçok düşünürün görüşlerinden etkilenmiştir (Serter, 2013:70). Park, kentsel mekânı canlı bir organizmaya benzetip ekolojik bir yaklaşım geliştirmiştir (Yörük, 2006). Açıkçası kentte yaşayan insanların hareketlerini tanımlarken, bitki ve hayvan sosyolojisinin temel tezlerinden yararlanan (Kaya, 2011) Park, kenti bir anlamda uzun vadede kendiliğinden dengeye oturacak bir eko-sistem ya da organizma olarak görmüştür. Bu görüşe göre barındırdığı sistem içinde kent toplumu, ekolojide ortaya çıkan rekabet, istila, yerine geçme süreçleri aracılığıyla dengeye ulaşır ve kentlerde yerleşme, yer değiştirme ve yeniden yerleşme modeli çerçevesinde kent sakinlerinin geçimlerini kazanmak için mücadele ederken yaptıkları düzenlemelerle farklı mahalleleri ortaya çıkarır (Park, 2013:87). Kent, biyolojik çevrede yaşanan doğal sürece benzer şekilde mahallelere ayrılmıştır ve kentin mahalleleri, kendi bölgesinde yaşamaya en uygun olan bireyleri seçen, ayırıştırıcı bir işleve sahiptir (Kaya, 2011). Doğadaki gibi, kentsel rekabet bir kez başladı mı, insanlar da bitkiler gibi belirli bir mahalleye yerleşir, kök salar ve bir

topluluk duygusu geliştirir; yeni bir istila ve yerini alma evresi başlar. Sonuçta yeni bir kentsel yerleşim örüntüsü, yeni bir kentsel güç dengesi, yeni bir denge ve uyum ortaya çıkar (Park, 2013). Dolayısıyla, kentsel büyüme ve mekânsal ayrışma konularını analiz etmeyi hedefleyen kentsel ekoloji kuramıyla birlikte getto, çöküntü mahalleleri, lüks konutlar gibi kavramlar ilk kez gündeme gelmiştir. Kuramını geliştirirken Darwinci ilkelerden yola çıkan Park kenti, içinde yaşayan insanların sürekli bir rekabet ve hayat mücadelesi halinde oldukları ve en uyumlu olanın hayatta kalmayı başardığı bir *sosyal orman* olarak görür (Güllüpinar, 2012:8).

Park kuramsal çerçevesini oluştururken *insanların çevreye nasıl uyum sağladığı* sorusuna cevap arar. O, bu sorunun cevabı için sosyal süreçler ile mekân arasında bir ilişki kurmuş, sosyal süreçleri mekâna uyarlamış, kentsel büyüme ve gelişmeyi açıklamaya çalışmıştır. Ekolojik kuramcılar Darwinizm'den *rekabet ve hâkimiyet* kavramlarını ödünç almıştır. **Rekabet**, insanlar arasında yarışmacı bir işbirliğine yol açarak işlevsel ve mekânsal farklılaşmaları ortaya çıkarırken **hâkimiyet**, kentlerin stratejik ve önemli merkezlerinin ticaret ve sanayi gibi kuruluşlarca hâkimiyet altına alınması durumunu açıklamak için kullanılmıştır (Park, 2013). Kentsel mekânda sanayi ve ticaret sektörlerinin kenti hâkimiyet altına alması sayesinde kent merkezine yönelik baskı rant yaratır ve oluşan rant çevredeki rantı da etkiler ki sonuçta sanayi ve ticaretin yer seçimi konusunda sergilediği rekabet, kentin ana örüntüsünü de belirler. Böylece hâkimiyet kavramı kentsel alanların birbiriyle fonksiyonel ilişkisini ortaya koyar (Aslanoğlu, 2000:27). Modern kentlerin büyümesinin ilk safhalarında endüstriler, arz çizgilerine yakın, ihtiyaç duydukları ham maddeler için uygun bölgelerde toplanır. Nüfus arttıkça kent sakinleri, çeşitlilik kazanan bu iş alanlarının etrafında kümelenir. Böylece kentte yaşayanlar için olanaklarla donatılmış alanlar daha çekici hale gelir, onları elde etmek için rekabet artar ve arazi değerleri ve emlak vergileri, insanların kiralardan düşük olduğu veya harap olmuş evler dışında, merkezi semtlerde yaşamalarını zorlaştırır (Serter, 2013).

Determinizmin hâkim olduğu bu yaklaşıma göre kentler, çevrenin sunduğu avantajlar ölçüsünde, doğal bir biçimde gelişirler. Bu gelişim

sürecinde kentlere yapılacak herhangi bir müdahale (gettoları yıkmak vs.) insanın iç güdülerini yok etmekle eş anlamlıdır (Aslanoğlu, 2000:26). Hidrolik teoriye göre de kentler çevrenin sunduğu avantajlar ölçüsünde ortaya çıkar ve gelişirler. Bu nedenle Gordon Childe, Mezopotamya, Mısır, Indus ve Maya gibi uygarlıkların akarsu kenarlarında kurulduğunu ifade eder (Aliağaoğlu ve Uğur, 2012:14).

Kenti yaşayan bir organizma olarak ele alıp tanımlamaya çalışan ve ekoloji ile Darwin'den esinlenen Chicago Okulu, seçtiği yöntem nedeniyle eleştiri konusu olmuştur (Serter, 2013). Lefebvre, Chicago Okulu'nu, geliştirdiği mekânı aşırı basitleştiren kent tanımı sebebiyle ve sosyal olguları ekoloji bilimine dayandıran aşırı derecede indirgemeci pozitivist yaklaşımı nedeniyle eleştirmiştir (Lefebvre, 2013[1970]). Kentsel ekolojik kurama yönelik bir diğer eleştiri Castells (1977) tarafından yapılmıştır. O, kuramda süreç boyutuna yer verilmemesini ve kentteki mekânsallaşma örüntüsünün oluşumunu doğal ve müdahale edilmez gördüğü için tüm planlama girişimlerini reddetmesini dolayısıyla statik bir yapıda oluşumu eleştirmiştir ve Amerikan kentlerine özgü olduğunu belirtmiştir (Güllüpnar, 2012 ve 2013).

2.2. Burgess ve Tek Merkezli Daireler Kuramı

Ernest Burgess, kentleşme sürecine odaklanarak rekabetçi ekonomik yapıyı gösteren tek merkezli daireler kuramını geliştirmiş ve kentsel ekolojik kurama mekân boyutunu kazandırmıştır. Ona göre kent birbiri içine geçmiş 5 daireden oluşur ve bu daireler merkezden çevreye doğru genişleme gösterir. Her bir dairenin fonksiyonu birbirinden farklıdır. Buna göre merkezdeki daire yani birinci halka merkezi iş alanını (MİA) oluşturur ve en güçlü dairedir. Ticari faaliyetlerin tümü bu dairede gerçekleşir ve burada toprak oldukça pahalıdır. İkinci halka ise geri kalmış çöküntü bölgesidir. Burada genellikle birinci halkadaki iş alanlarında çalışan işçi konutları bulunur ve kiralar düşüktür. Birinci halka genişledikçe bu bölgede yaşayanlar yer değiştirmek zorundadır. Rekabet gücünün düşük olmasından dolayı burada yaşayanlar sürekli bir istila tehdidi altındadır. Üçüncü halka ise refah

düzeyi daha iyi olan mavi yakalı işçilere ait konutları barındırır. Yaşam şartları daha iyi ve merkeze yani iş yerine daha yakın olduğu için burası tercih edilmiştir. Dördüncü halka orta ve üst sınıf insanların yaşadığı, lüks konutların yer aldığı halkadır. Beşinci halka ise kent merkezinden uzak, banliyölerin yer aldığı kısımdır. Burgess'in Chicago'ya uyarladığı bu model ona göre ideal modeldir (Aslanoğlu, 2000:30).

2.3. McKenzie ve Kentsel Ekolojik Büyüme

Roderick McKenzie de kentleşmeyi kentsel ekolojik büyüme kuramı ile açıklamıştır. Ona göre kentlerdeki mekânsal gelişim süreci yoğunlaşma, merkezileşme, ayrımlaşma ve istila-ardıllık süreçlerini kapsar. Buna göre, benzer işleve sahip birimlerin bir araya gelmesiyle yoğunlaşma gerçekleşir. Kentsel işlevlerin farklılaşması sonucu yönetim ve örgütlenmenin tek çatı altında birleşmesi ile merkezileşme, aynı işlevdeki birimlerin toplanmasıyla farklı birimler arasında ayrımlaşma, belli bir işleve sahip ekolojik birimin yerine bir başka işlevin gelmesi ve böylece eski işlevin yerini yenisine bırakması ile istila-ardıllık süreçleri yaşanır.

Tüm bunlar doğal bir süreç gibi gelişir. Bunun oluşumundaki en temel faktör ise ekonomik olarak hayatta kalma mücadelesidir. Buna göre, kentin en iyi yerine yerleşmeyi başaran bir işletme en güçlü olanıdır. Onun yerleştiği yerdeki güçsüzler ise orayı terk etmek zorunda kalır ve bu da istilaya karşılık gelir (Güllüpnar, 2013:64). İstila-ardıllık sürecinin ise çeşitli nedenleri olabilir: ulaşım akslarının değişmesi, alanın fiziksel olarak eskimesi, yeni çekim merkezlerinin ortaya çıkması vb. (Aslanoğlu, 2000:29).

2.4. Wirth ve Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme

Louis Wirth, kentleri büyüklük, yoğunluk ve heterojenlik özelliğine göre üçe ayırır. Fakat bu özellikler biçimsel karakterdedir ve sonuçları çeşitli etkenlerle şekillendirilmiştir. Aynı zamanda bu sonuçlar kent sakinlerinin yaşam tarzını da gerektirmektedir (Giddens, 2012[1986]:94). Kenti toplumbilimsel bir perspektifle analiz eden Wirth'e göre kentleşme bir yaşam biçimidir. Kent yalnızca içinde yaşanan bir mekân değil, aynı zamanda ondan etkilenen ekonomik, sosyo-kültürel

etkileşimleri de kapsayan bir bütündür (Güllüpnar, 2013:65). Ona göre kent, birbirinden çok farklı insanların bir arada yaşadığı bir mekândır. İlişkiler ise kısa ömürlü ve zayıftır. Bu ilişkiler daha çok çıkarlar üzerine kurulmuş, bireysel ilişkilerdir. Fakat diğer yandan kentliler parçalanmış rollerle de karşı karşıya gelirler. Sözcüme yaşamsal gereksinimlerini karşılamak için daha fazla sayıda insana ihtiyaç duyar ve kırdı yaşayan insana göre daha fazla kişiyle etkileşim halinde bulunmak zorundadırlar (Wirth, 2002[1938]:90).

Bununla birlikte kentli birey, çıkarlarını temsil yoluyla ortaya koyar. Her ne kadar kentte bireysellik tek başına değersiz olsa da temsilcilerine temsil ettikleri kişi sayısı oranında değer verilir (Wirth, 2002[1938]:92). Söz gelimi bir belediye başkanını değerli kılan şey aldığı oy oranı kadardır. Ya da kentte yaşamak kent insanını topluluk oluşturma ya da bir gruba üyelik durumunda kendini daha rahat ve güvende hissetmesine yol açmaktadır. Bu da kentin yaşam biçimine özgü bir durumdur.

Wirth, aynı zamanda geleneksel toplumdan sanayi toplumuna geçiş sürecini de analiz ederken Simmel ve Tönnies'ten etkilenmiştir (Giddens, 2012[1986]:97; Güllüpnar, 2013:66). Alman sosyolog Ferdinand Tönnies'e göre modern yaşama geçişle birlikte toplum Gemeinschaft'tan (topluluk/cemaat) Gessellschaft'a (toplum/cemiyet) kaymaktadır. Gemeinschaft bireylerin kendini daha rahat ifade edebildiği, birincil ilişkilerin önem kazandığı, Wirth'in "küçük topluluk" ya da "birleşik toplum"una karşılık gelir. Gessellschaft ise ikincil ilişkilerin hâkim olduğu ve araçsal toplumsal ilişkileri içerir. Fakat ilerleyen zamanlarda bu ayırım yerlerin nasıl ve neden benzer toplumsal kültürel yaşam örüntüleri oluşturduğunu açıklamakta yetersiz kalacağı nedeniyle Urry'nin (2015[1995]:26) eleştirisi ile karşılaşacaktır.

2.5. Harris ve Ullman'ın Kentin Doğası

Chauncy D. Harris ve Edward L. Ullman (2002[1945]:57) kenti geçim kaynakları ve iç yapıları üzerinden ele almıştır. Buna göre, kent hizmetlerini sağlayan 3 tane geçim kaynağı bulunur ve bunlar kentlerin oluşmasındaki temel faktörlerdir. Bunlar; (1) Çevresindeki alana hizmet sunan merkezi yerler olarak kentler: Bu kentler

çevresinin ihtiyaçlarına da cevap verebilen kentlerdir. Sadece ekonomik anlamda değil idari, toplumsal ve dinsel olarak da merkez niteliği taşırlar. (2) Ulaşım merkezi olarak kentler: Bu kentler mal alışverişi ve ulaşım hizmetlerini sunabilen ve çevre ile iletişim halinde olan kentlerdir. Doğrusal bir çizgi boyunca kurulmuşlardır. Ekonomik hayatın devamlılığı için kullanışlı ulaşım sistemlerinin varlığı o kenti ulaşımında merkez haline getirebilir. (3) Uzmanlık gerektiren hizmetlerin ön plana çıktığı yerler olarak kentler: Bu kentler yerel bir kaynağa, örneğin turizme ya da maden kaynaklarına bağlı olarak gelişim gösterebilirler. Bu kentler uzmanlaşmanın artmasıyla birlikte sanayi ya da turizm merkezine dönüşebilirler.

Kentleri iç yapıları üzerinden analiz ederken, Burgess'in ortak merkezli daireler kuramından ve Hoyt'un dilimler kuramından yola çıkılmıştır. Hoyt'a göre kentin tamamı bir daire biçimindedir. Bu dairenin merkezinden çevresine doğru yayılan çeşitli gelişim noktaları bulunur. Çemberin doğu bölgesi üst sınıfların yerleşim bölgesidir ve dışa doğru yayılma eğilimi vardır. Bu yayılım açık alan, yapı ve ticaretin yoğun olduğu ve bir ulaşım hattı yönünde en hızlı biçimde gelişecektir. Alt gelir grubunun yer aldığı güney kesim de aynı şekilde kentin en uç sınırlarına uzanma eğiliminde olacaktır (Harris ve Ullman, 2002[1945]:68).

Harris ve Ullman'a (2002[1945]:69) göre bazı kentler birden fazla çekirdek etrafında da gelişmiş olabilir. Bunun sebebi ise yeni oluşacak olan çekirdekte uygun ulaşım olanaklarının varlığı, pazar koşullarının oluşması, aşırı yığılmadan dolayı oluşan mekânsal dezavantajlar ve eski çekirdekte kira fiyatlarının yükselmesi. Bu duruma örnek, ağır sanayinin başlangıçta Chicago nehri boyunca yerleşmesi ve ardından Calumet bölgesine göç etmesidir.

3. Çağdaş (Radikal) Kent Kuramları

Mekânın modern bilince yeniden kazandırılması uzun, yavaş ve zahmetli bir girişimdi. Chicago Üniversitesi sosyologları ve coğrafyacılara, 1920'lerde göçmenlerin deneyimine ve etnik mahallelerin dokusuna olan duyarlı ve aynı zamanda basitçe sınıf, toplumsal cinsiyet, güç ve dünya sistemi anlayışı tarafından etkilenen bir

projeyi kentsel analize dahil etmeye çalıştı. 1960-70 sonrası eleştirel sosyal teoride paradigmatik değişimlerin yaşandığı bir dönemi teşkil etmekteydi. Genelde “mekânsal dönüş” olarak tanımlanan bu dönem, mekâna dönük ve mekânı ele alan önemli kuramsal çalışmaların ve tartışmaların ortaya çıkışına tanık olmuştur. Söz konusu çalışma ve tartışmalar genel olarak Marksist gelenekten gelen D. Harvey, M. Castells ve H. Lefebvre'nin kuramsallaşmalarına dayanmaktaydı. Radikallerin mekânı Marksistleştirilmesi ve aynı zamanda (eş zamanlı olarak) Marksizmi mekânsallaştırması meta üretimi, metanın paraya dönüştürülmesi ve de zaman ve mekânın dönüştürülmesine ışık tutan emek sürecinin merkezinde olmuştur. Aslında yapılan şey belki de bir mekânsal düzeltme veya onarımdı. Çünkü kapitalistlerin itici bir güce ihtiyacı vardı ve kapitalizmin hayatta kalması için değişim şarttı. Yani mekânsal ölçekleri genişletmek ve sermaye birikiminin zamansal ritmini hızlandırmak için (kapitalizmin) çoğalmaya ihtiyacı vardı. Bu şekilde, *yaratıcı yıkım* furyası ile eski coğrafyaları yenileri ile değiştirme girişimleri başladı (Warf ve Arias, 2009:3).

1960-70'li yıllarda bu çalışmaların özellikle Marksizm bünyesinde ortaya çıkması tesadüf değildi, zira kapitalist üretim ile toplumsal ilişkilerin hüküm sürdüğü düzen aynı dönemde büyük bir bunalım ve ondan çıkış yolunun arayışları içerisindeydi. Dolayısıyla mevcut durum, mekân sorunsalının ve kapitalist gelişme ile mekân arasındaki ilişkilerin yeniden değerlendirilmesi ihtiyacını doğurmuştu (Ghulyan, 2017). Soja, Lefebvre ve Foucault'nun ufuk açıcı eserleri, mekânın düzenlenmesinin kapitalizmin tutarlı bir bütün olarak yapısının ve işleyişinin merkezi olduğunu ileri sürmeleri nedeniyle önemliydi. Ayrıca Lefebvre, mekânın yalnızca somut, maddi bir nesne olarak değil, aynı zamanda ideolojik, yaşayan ve öznel bir yapı olarak anlaşılması gerektiğini savunuyordu (Warf ve Arias, 2009). Bu, başlangıçta toplumsal düşüncede mekân ve mekânsallığın eleştirel olarak yeniden değerlendirilmesi için merkez oluşturan David Harvey'in çalışmaları sayesinde sosyal teorinin (özellikle Marksizm'in) enjeksiyonu idi.

Bu durum aynı zamanda kent çalışmaları açısından verili durumun kabulüne karşılık,

olguların derinlerindeki yapıyı irdeleyen eleştirel görüş demektir ve Henri Lefebvre, Manuel Castells ve David Harvey gibi radikal akademisyenlerin öncü nitelikte müdahaleleriyle güçlendi. Bu yazarların teorik, metodolojik ve politik farklılıklarına rağmen ortak bir kaygısı vardı: Kapitalizm koşullarında metalaşma süreçleri için stratejik mecralar olarak şehirlerin nasıl işlev gördüğünü anlamak. Onlara göre kentler, metaların üretimi, dolaşımı ve tüketimi için en önemli dayanak noktalarıydı. Sosyo-mekânsal iç örgütlenmesindeki, yönetim sistemlerindeki ve sosyo-politik çatışma örüntülerindeki dönüşümler de kentlerin bu rolüyle ilişkili olarak anlaşılmalıydı. Diğer yandan aynı akademisyenler, kapitalist kentlerin metalaşmanın gerçekleştiği alanlardan ibaret olmadığını, hatta kentlerin de yoğun bir biçimde metalaştığını, çünkü kentlerin özünü oluşturan bütün sosyo- mekânsal biçimlerin (binalardan ve yapıları fiziki çevreden toprak kullanım sistemlerine, üretim ve mübadele ağlarına, metropol ölçeğindeki altyapı düzenlemelerine kadar), sermayenin kar elde etme amacını artırmak amacıyla yontulduğunu ve sürekli yeniden düzenlendiğini söylüyorlardı (Brenner, Marcuse ve Mayer, 2014:18). Dolayısıyla onlara göre, kapitalistler için kentler her daim fayda sağlanabilecek bir organizmaydı.

3.1. Lefebvre ve Toplumsal Ürün Olarak Mekân

Kenti kapitalist gelişmenin öznesi olarak gören Henri Lefebvre'ye (Gottdiener, 2001:254) göre mekânın ideoloji ve siyasetten arındırılmış salt bir nesne olması kabul edilemez, aksine mekân her zaman politik ve stratejik öneme sahip olmuştur. Bunun kapitalist sistemdeki yeri de aynı önemden bağımsız değildir. Bu süreçte kapitalizm bir mekâna yerleşir ve kendisini sürekli olarak üreterek canlılığını korumaya çalışır. Sermayenin mekâna farklı bir işlevsellik kazandırmasıyla artık “sermaye mekânı” ortaya çıkar ve kapitalist üretim tarzında mekân yeniden ve yeniden üretilen bir metaya dönüşür (Güllüpnar, 2013:70). Bu devri-daim oluşumda metaya dönüşen mekân artık sermaye için ekonomik bir değere sahiptir.

Kapitalizm her defasında içine girdiği krizleri mekânı kullanarak aşmıştır. “*Kapitalizm kendi iç çelişkilerini bir asırdır çözmezse bile,*

hafifletmeyi başarmış ve sonuçta, Marx'ın Kapital'i yazışından günümüze geçen yüzyıllık sürede büyümeyi gerçekleştirmiştir. Bu durumun maliyetinin ne olduğunu hesaplayamayız ancak nasıl bir araçla gerçekleştiğini biliyoruz: mekânı işgal ederek ve mekânlar üreterek” (Lefebvre'den aktaran Şengül, 2001:14). Lefebvre'in bu görüşü mekânın kapitalizm tarafından nasıl amaç haline dönüştüğünün ifadesidir. Marksist araştırmacılara göre mekân, kapitalist üretimin yapıldığı yer iken, geçtiğimiz yüzyıl boyunca mekânın kendisi kapitalizm tarafından metalaştırılarak bir üretim nesnesine dönüştürülmüştür (Şengül, 2001:15).

Lefebvre sermayedarların yatırım yapıp kar sağladığı mekânı soyut mekân, gündelik yaşam için kullanılan mekânı ise somut mekân olarak tanımlar. Kapitalizm için öncelikli olan mekânın günlük yaşam pratiklerimizi gerçekleştirdiğimiz ve ihtiyaçlarımızı karşıladığımız kullanım değeri değil, kar sağladığımız değişim değeridir (Güllüpnar, 2013:70-71). Nitekim kapitalist sistemde mekânın değerliliği sağladığı rant ölçüsündedir.

Lefebvre mekânın sermayenin yalnızca üretim ve dolaşımı için değil, özellikle çalışan kesim için yeniden üretiminin de dikkate alınması gerektiğini ve kapitalistlerin keşfettiği bu durum karşısında sosyalist bir toplumunun yaratılması için sosyalistlerin de aynı görevle yükümlü olduklarını ifade eder ancak bunun nasıl yapılacağını net bir biçimde belirtmez (Şengül, 2001:16). Lefebvre'ye göre kentsel mekânın üretimi ona bağlı olan sosyal ilişkilerin de yeniden üretimi anlamına gelir ki bu da mekânın toplumsal bir ürün olduğunu gösterir. Dolayısıyla mekânın hem sosyal hem de fiziksel bir varlık olarak ve diyalektik bir yaklaşım içinde ele alınması gerektiğini vurgular (Güllüpnar, 2013:72).

3.2. Manuel Castells, Kolektif Tüketim ve Kentsel Hareketler

Manuel Castells'in kentsel sosyolojiye yönelik eleştirisi, özünde, bağımsız ve özerk bir varlık olarak kenti değerlendirmenin yanlış olduğu yönündedir. O, kentin içinde yer aldığı topluma (ya da toplumsal oluşuma) bağlı olduğunu ve onun tarafından belirlenmiş olarak incelenmesi gerektiğini savunur (McKeown, 1980). Castells (1977) kolektif tüketimi ve onun çevresindeki

toplumsal mücadeleleri kent sorunun odağına yerleştirerek ilgi alanını, mekânın nasıl üretildiğinden, kentsel problemlerin nasıl üretildiğine yöneltmiştir (Gottdiener (2001)'dan akt. Güllüpnar, 2013:73). Castells (1977) kentin emeğin yeniden üretilmesi için kolektif tüketim (eğitim, sağlık, ulaşım, konut vb.) ihtiyaçlarını sağlayan mekânsal birim olduğunu ve kentsel olarak belirlenen sorunların temelinde tüketim süreçlerinin ve emeğin yeniden üretiminin yattığını ileri sürer. Kolektif tüketim ihtiyaçları devlet tarafından karşılanır ve bu işlev işgücünün gündelik hayatını sürdürebilmesi için gerekli hizmetleri karşılar, böylece kentler emeğin yeniden üretildiği mekânlara dönüşür (Castells, 1977:461). Kolektif tüketim ihtiyaçlarının karşılanmaması veya aksaması durumunda ise kent sakinleri toplumsal hareket ile bu duruma tepki gösterir. Kısacası Castells kenti sermaye ve emek arasındaki çelişkiler, bu çelişkilerin yarattığı toplumsal hareketler ve bunu önlemeye yönelik devletin ortak tüketim süreçlerine yaptığı müdahaleler çerçevesinde analiz etmiştir (Güllüpnar, 2013:72). Tekelci kapitalizmin ortak mal ve hizmetler alanında yol açtığı çelişkiler devletin müdahalesini zorunlu kılmış ancak devlet bu süreci düzenlemekten ziyade çelişkileri artırarak meseleyi siyasileştirmiştir (Castells, 2014/1978]:266). Bu durum ise kentsel mekândaki sorunları derinleştirmiştir.

Kentler, kolektif tüketim aracılığıyla emeğin yeniden üretimini sağlayan toplumsal üretim ilişkilerinden dolayı yeni tür politikaların odağında yer alır (Urry, 2015/1995]:28). Castells'e göre emeğin yeniden üretilmesine devletin yapmış olduğu müdahale aslında sermaye sınıfının çıkarlarını korumak adınadır. Çünkü bunlara yapılan müdahale ile emek ve sermaye arasındaki çelişki zayıflamaktadır. Her ne kadar iş gücünün yeniden üretimi için gerekli olan kolektif tüketim araçları günlük yaşamın olmazsa olmazları arasında yer alsın da devlet bunu sağlayarak emeği ertesi güne hazırlamakta ve böylece sermaye sınıfına hizmet etmektedir. Dolayısıyla Castells'e göre, devlet kent soylulara ve kapitalizme hizmet için vardır. Yani devlet tarafından sağlanan okul, hastane, yollar aslında günümüz sanayisinin bir tüketim biçimidir. Devlet bankalar ya da firmalar ile anlaşılıp yolları ya da yeşil alanları planlamakta ve kentlerin fiziksel görünümünü etkilemektedir.

Bu sebeple ortaya çıkan nihai ürün (kentnin fiziksel görünümü) hem devletin hem de sermayenin bir ürünüdür (Güllüpnar, 2013:74). Buna karşıt olarak geliştirilen tepki ise kentsel sosyal harekettir ve bu hareket sınıf merkezli değildir.

Castells'e göre kentleşme süreci doğal bir süreç değil aksine yapay bir süreç ile inşa edilir. Bu nedenle kentsel mekân hem kapitalistlerin çıkarlarını gözetken devlet, hem kentten rant sağlayan sermaye hem de bu sürecin sosyal çelişkilerine tepki veren toplumun bir ürünüdür. Bu nedenle kenti anlamak kentteki değişim sürecinin nasıl yaşandığını ve dönüştüğünü anlamaktan geçer. Bir kentin mimarisi o kentteki sosyal gruplar arasındaki ilişkiyi yansıtır. Örneğin yüksek binalar güç ve parayı sembolize eder (Güllüpnar, 2013:74). Bu güce sahip olanlar ise alt gelir gruplarına ait çöküntü bölgelerinden gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı yaşam alanlarını yüksek duvarlarla çevirerek kendini koruma altına almıştır. Sosyal gruplar arasında adım adım örülen bu ayrışma ise kapitalizmin nihai ürünü olan günümüz kentlerinde sıkça rastlanmaktadır.

Castells, geleneksel kent sosyolojisine alternatif olarak önerdiği analizini, Marx'ın tarihsel materyalizm formülasyonu yerine Althusser'den başlatır. Marx'a göre, tarihsel materyalizmin özü, herhangi bir toplumun kendi üretim biçimi açısından analiz edilebilmesidir; bu üretim biçimi, temel ve üstyapısı açısından analiz edilir (akt. McKeown, 1980: 259). Althusserci yaklaşım, bu üretim biçimi anlayışını, sadece temel ve üstyapı açısından değil, üç temel unsur (ekonomik, politik ve ideolojik) açısından da değiştirir (McKeown, 1980). Bunların her biri kendini mekânda ortaya çıkarır. Buna göre kentin planlı yapısı siyasal kontrol aracı iken, anıtlar, yapılar, meydanlar ideolojik yapının kontrol aracıdır. Kapitalist toplumlarda ise ekonomik kontrol aracı kentin özgünlüğünü ortaya koyar. Buna göre üretim ve dolaşım kent üstü ölçekte yer bulurken, (kolektif) tüketim biçimi kente özgüdür (Şengül, 2001:17).

Özetle, Castells'e göre, kent toplumsal bir yapının ifadesidir (Şengül, 2000:31) ve ortak tüketim mekânıdır. Ortak tüketim ürünlerini devlet üretir fakat amacı kapitalizme hizmettir. Ancak Castells'in devleti hâkim üretim ilişkilerinden doğan ihtiyaçlara cevap veren bir araç olarak

görmesi ve devletin bu işlevi yerine getirirken farklı güçlerin de baskısı altında olabileceğini dikkate almaması eleştirilmesine neden olmuştur (Şengül, 2000:40).

3.3. Harvey ve Sermaye Birikimi Olarak Kent

Kenti ekonomi politik perspektif ile yorumlayan bir diğer temsilci Harvey ise sermayenin kentleşmesi, kentte kapitalizmin yarattığı çelişkiler ve eşitsizlikler üzerine odaklanmıştır. Harvey'e göre sermaye, karını artırmak amacıyla yeni bir üretim biçimine yönelir ki bu da yapılı çevrenin üretimidir. Harvey bunu sermayenin çevrim modeli ile açıklar: üretim ve tüketime ön planda olduğu birinci çevrimde aşırı birikim sonucu sermaye kendini krizden kurtarmak için yeni bir yola ihtiyaç duyar. Bu da sermayenin daha az gelişmiş bir alana yönelmesinin önünü açar. Bu sayede kapitalizm yeni yerleştiği alanda sermayeyi sabitleştirerek yapılı çevreyi üretir. İşte Harvey'e göre modern kentlerin büyüme tarihi burada başlar (Şengül, 2000:30; Aslanoğlu, 2000:70). Sermayenin birinci çevrimden ikinci çevrime kayışının tek sebebi aşırı birikimin neden olduğu kriz değil, aynı zamanda kapitalistin daha fazla kar arayışı (Akın, 2007:60) ve bunu da son dönemlerde sermaye sınıfının da birbiri içinde mücadelesine neden olan inşaat sektöründe bulma arzudur (Güllüpnar, 2013:76).

Sürekli olarak yeniden yapılandırılan mekân modern kentte bir ideolojiye hizmet eder. Bu ideoloji kısmen toplumda hâkim olan grup ve kurumların ideolojisini yansıtırken, kısmen de piyasa güçlerinin neden olduğu dinamikler tarafından şekillendirilir (Güllüpnar, 2013:77). Harvey'e göre toplumda hâkim olan birikim rejimi kentleşmeyi deneyimleme biçimi hakkında ipuçları sunar. Örneğin Keynesci kent, "tüketim temelli kent" ile temsil edilir. Kentin sosyal, ekonomik ve politik yaşamı devlet himayesindedir ve borçla sürdürülen bir tüketim anlayışı ile çerçeveselendirilmiştir. Buradaki asıl amaç, kapitalizmi yaşatmak için tüketimi canlı tutmaktır. Ancak Keynesci programın çöküşü ile tüm bunlar alt üst olmuş ve kapitalizm krize girmiştir (Şengül, 2000:31). Bu krizden kurtuluşun yolu ise yapılı çevreden geçmektedir. Neoliberal programın ihtiyaç duyulan koşulları hazırlaması ve

sermayenin artık ikinci çevrime yönelmesi ile kapitalizm yeniden dirilmiştir. İşte bu nedenle kent, kapitalist birikim ile daha anlamlı hale gelmektedir (Şengül, 2000:31).

Harvey'e (2013:45) göre kentler artı ürünün toplumsal ve coğrafi olarak toplanmasıyla meydana gelir. Bu artı ürünün bir yerden veya birileri üzerinden sağlandığı muhakkaktır. Bunun nasıl kullanılacağı/tüketileceğinin tasarrufu ise küçük bir grubun elindedir. Dolayısıyla kenti sınıfsal bir olgunun dışında tutmak mümkün değildir. Ancak kenti sermaye sınıfının hizmetine sunmak için elbette birtakım değişimlere ihtiyaçlara vardır. Bu çerçevede Harvey'in *yaratıcı yıkım* kavramı devreye girmektedir: Yeniden yaratmak için mevcut olanı yıkmak!

Özellikle üst sınıflar için büyük bir başarı sağlayan neoliberal dalga ABD, Britanya gibi ülkelerde yöneten elitlerin sınıfsal pozisyonlarını geri verirken, Çin, Rusya, Hindistan gibi ülkelerde kapitalist sınıfın oluşum koşullarını hazırlamıştır. Hatta neoliberalleşmeden zarar gören ülkeler bile sınıf yapılarını yeniden düzenleme girişimlerinde bulunmuştur ki Meksika'ya 1992'de Salinas De Gortari² yöntemi ile getirilen özelleştirme dalgası ile daha önce eşi görülmemiş bir biçimde zenginlik birkaç kişide yoğunlaşmıştır. (Örneğin devletin telefon sistemini devralarak anında milyarlar olan Carlos Slim gibi). Bununla birlikte medya aracılığıyla bazı sektörlerin yeterince kârlı olmadığı mitinin yayılması, yeni neoliberal uygulamalara zemin hazırlamıştır: Eşitsizliğin artması inovasyonun teşviki için gerekliydi. Ayaktakımının durumu ise eğitim yoluyla beşerî sermayelerini güçlendirememeleri ve Protestan iş ahlakını³ edinmede yeterince başarılı

olmamlarından kaynaklıydı (Harvey, 2012:79). Kısacası neoliberalizmin yıkıp yeniden yaratmayı meşrulaştıracak her türlü çözümü (!) mevcuttur.

Harvey'e (2012:80) göre neoliberal yeniden yapılanmayla birlikte kartlar yeniden dağıtılmalı, böylece servet ve zenginlik nüfusun çoğunluğundan azınlık durumunda olan üst sınıflara, yoksul ülkelere zengin ülkelere yöneltilmeliydi. Böylece kapitalizmin yükseliş döneminde Marx'ın ilkel birikim olarak adlandırdığı birikim pratiği ikellikten devlet eliyle kontrollü bir biçime dönüşmüştür. Bu kontrol mekanizmasında yaratıcı olan şey, özelleştirme ile toprağın metalaşması; tüm mülkiyet haklarının (kamusal, devlet, kolektif vs.) özel mülkiyete dönüşmesi; doğal kaynaklar ve kamusal alanlarla ilgili hakların baskılanması; emeğin metalaştırılması; servetin (doğal kaynaklar dahil) sömürülme süreçleri; toprak takası ve vergilendirilmesinin parasallaştırılması; köle ticareti; aşırı faiz, ulusal borç ve ilkel birikimin radikal bir aracı olarak kredi sisteminin yaygınlaştırılmasıdır.

İşte bu noktada kentler artık sermaye birikiminin sağlandığı ve bu birikimin en yüksek kâra dönüşmesi için gerekli olan tüm düzenlemelerin devlet eliyle gerçekleştirilebileceği mekânlardır. Sermayenin birinci çevrimdeki aşırı birikimden doğan krizi aşması ve daha kârlı alanlara yönelme isteği, ikinci çevrimin yolunu açmış, ancak süreci kolaylaştırma/meşrulaştırma adına bir takım yapısal reformlara ihtiyaç duyulmuştur. Burada yapılacak olan şey, elbette neoliberal reçetelerin uygulamaya konulmasıdır.

3.4. Brenner (ve Yeni Nesil Kent Teorisyenleri) ve Neoliberalizmin Kentleşmesi

Neoliberalizm kavramı, piyasa odaklı kurumsal değişimi ve 1980 sonrası dönemde dünya

² Salinas De Gortari 1988-1994 yılları arasında Meksika'nın cumhurbaşkanlığını yapmış ve aldığı kararlarla ülkenin ekonomik ve sosyal yapısında büyük değişimlere neden olmuştur. Bir yandan özelleştirme, serbest ticaret, deregülasyon gibi neoliberal uyum reçeteleri ile Meksika'nın uluslararası rekabet ağını genişletirken, diğer yandan almış olduğu kararlar sosyal kutuplaşma, eşitsizlik ve siyasi çatışmaların artmasına neden olmuştur (Leonard, 2006:1382).

³ Çalışmayı kutsal sayan ahlaki düşüncedir. Aynı zamanda birikim yapmak, lüks ve israftan kaçınmak, kazandığı parayı yeniden işe yatırmak vb. öğretileri ile günümüz kapitalizminin temellerini oluşturmuştur. Max

Weber'in (2013[1905]) *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (Die Protestantische ethik und der Geist des Kapitalismus) adlı eserinde Marksist diyalektik materyalizme karşı çıkararak kapitalizmin yükselişinin sıkı çalışmaya ve kişinin dünyevi görevlerini yerine getirmesine yüklediği değerlerle ilişkilendirir.

ekonomisindeki politik yeniden düzenlemeleri tanımlamak için yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Kavram, teknik olarak ekonomik düzenlemeye uygun bir dizi öğretiye atıfta bulunurken, akademisyenler ve aktivistler tarafından “serbest piyasa”nın belirli tarihsel ve coğrafi bağlamlarda kurumsallaştırmasıyla dayatılan kapitalizmin örgütsel, siyasi ve ideolojik yeniden düzenlenmesini tanımlamak için kullanılmıştır. Yakın zamana kadar, neoliberalizm öncelikle ulusal düzenleyici eğilimlere (örneğin, ABD’de Reaganizm ve İngiltere’de Thatcherizm’in yükselişi) ve ulusüstü kurumsal yeniden düzenlemelere (gelişmekte olan ülkelerde yapısal uyum programlarını empoze etmede Dünya Bankası ve IMF’nin rolü) referansla araştırılırken, 1990’ların sonundan bu yana altta yatan ekonomi politik dinamikleri ve onun küreselden yerele uzanan coğrafyalarını eleştirel bir perspektifle ele alan çalışmalara konu olmuştur (bkz. Brenner ve Theodore, 2005:102).

Kentler, sadece neoliberal yeniden yapılanmanın daha geniş küresel veya ulusal projelerinin ortaya çıkardığı yerleşmiş alanlar değildir, aksine onlar, 1980’lerden bu yana neoliberalizmin kendisinin yeniden üretimi, dönüşümü ve yeniden inşası için giderek daha merkezi hale gelmiştir. Gerçekten de kapitalist sistemin kentsel mekâna daha yoğun bir biçimde eklenildiği, kentlerin neoliberal politika deneyimlerinin, kurumsal yeniliklerin ve politik-ideolojik projelerin gittikçe daha geniş bir çeşitlilikte stratejik hedefleri haline aldığı ileri sürülebilir. Bu koşullar altında, kentler neoliberalizmin egemenliğinin sürdürülmeğe olduğu birçok büyük politik ve ideolojik stratejinin kuluçka makineleri haline gelmiş (Brenner ve Theodore, 2002:375), 1990’lı yıllardan bu yana ise neoliberalizmin yeniden üretilmesi, yeniden yapılandırılması ve dönüşümü için odak noktaları olmuştur (Peck, Theodore ve Brenner, 2009:50).

Brenner ve Theodore’un (2002), neoliberalizmin çelişkili ve stabil olmayan coğrafyaları içinde kentsel mekânların rolü tartışarak ileri kapitalist dünyada kentlerin “*neoliberal girişimlerin açıkça ifade edildiği kritik coğrafi arenalar*” haline geldiğini ifade etmiştir. Marksist yaklaşımın savunucusu Harvey gibi Brenner ve Theodore (2002) da neoliberalizmi

ekonomi politik perspektiften ele almış ve üç önemli tema ile bu sürecin anlaşılacağına vurgu yapmıştır. Bunlar: *yol bağımlılığı*, *yaratıcı yıkım* ve *kentlerdir*. Buna göre, 1990’lardan itibaren Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ekonomik Forumu gibi güçlerin kapitalist hegemonyası tüm dünyada daha egemen hale gelmeye başlamıştır. “*Fiilen var olan neoliberalizm*” (actually existing neoliberalism) kavramsallaştırmasında sadece neoliberal politikaların çelişkili ve yıkıcı niteliğini değil, makroekonomik yapılar ve kapitalizmin evrimsel yörüngeleri üzerine bu tür politikaların gerçek etkilerinin neoliberal ideoloji içinde yanlış beyan edildiğinin altını çizmek için kullanılmıştır. Burada özellikle iki konu dikkati çekmektedir: Birincisi, neoliberal doktrin tüm ekonomik ilişkilerin siyasi olarak inşa edilmiş karakterini tanımaktan ziyade sosyal ve ekonomik örgütlenmenin esasen birbirine zıt prensiplerini yansıtmış gibi devlet ve piyasaları temsil eder. İkincisi, neoliberal doktrin, neoliberal reform girişimleri olarak ortaya çıkan olağanüstü değişimleri tanımlamaktan ziyade, benzer sonuçların piyasa odaklı reformların dayatılmasını izleyeceğini varsayan “tek beden herkese uyar” modelini öncüller. Bu bakımdan neoliberalizm, sosyo-mekânsal farklılığı hem sömürür hem de üretir. Böylece eşitsiz kalkınma “tam” neoliberalizasyon sürecinde geçici bir aşamayı veya kesintiye işaret etmez; neoliberalizasyon sürecinin kendisiyle birlikte gelişen ve bağımlı bir yönünü temsil eder (Peck, Theodore ve Brenner, 2009:53).

Peck, Theodore ve Brenner’a (2009:51) göre neoliberalizasyon süreci, düzensiz kurumsal bir peyzajın içinde piyasa odaklı ve düzenleyici yeniden yapılanmanın sürekli hâkim olduğu bir yapıya işaret eder. Bu durumda, çağdaş neoliberalizasyon süreçlerinin anlaşılması için yalnızca politik-ideolojik temelleri çözümlenmek yeterli değildir. Bunun için çok yönlü kurumsal biçimleri, gelişme eğilimleri, sosyo-politik etkileri ve çelişkileri sistematik olarak sorgulanmalıdır. Neoliberal ideoloji tekil, tarihsel olmayan ve kendine özgü verimli bir piyasaya saygılı olmakla birlikte fiilen var olan ise bütün neoliberalizasyon programlarının, genel özellikler, soy benzerlikleri ve yapısal bağlantılar konusunda daima bağlamsal olarak gömülü olmasıdır. Bu nedenle, neoliberalizasyon analizleri, bu gerekli melezlikle

yüzleşir ve bir ideal tip belirlemek hem zor hem de analitik ve politik olarak yanıltıcıdır.

Bu çerçevede 1980'lerde Reagan ve Thatcher'ın Ortodoks, radikal olarak anti-devletçi neoliberalizmlerinden 1990'lar boyunca Blair, Clinton ve Schröder'in sosyal açıdan ılımlı ve iyileştirici neoliberalizasyonları arasında geçiş endojen bozulmalar, işlev bozuklukları ve kriz eğilimlerine yanıt olarak *neoliberal stratejilerin yeniden düzenlenmesi* ve *yola bağlı bir uyum* olarak anlaşılabilir. Soyut anlamda, neoliberal projelerin geniş konturları, bir dizi belirleyici özellik (ihracat odaklı, finansal sermayeye yönelim; bürokratik olmayan düzenlemelere öncelik; sosyo-mekânsal yeniden dağıtımaya yönelik bir antipati; piyasa benzeri yönetim sistemlerine veya özel tekelere yapısal bir eğilim gibi) sergilese bile, bugünkü fiilen var olan neoliberalizm, 1980'lerin başlarındaki öncülerinden belirgin biçimde farklıdır. Buna bağlı olarak, çağdaş neoliberalizasyonun kazıklarını, yerlerini, yapılarını ve konusunu, örneğin Berlin, Johannesburg, Seul ve Chicago'da tamamen farklı olmasını bekleyebiliriz. Bu lokalize neoliberalizasyonların her biri kendine özgü krizlere ve buna karşılık gelen mevcut kurumsal kararlara yerleşmiştir ve de bunların her biri benzersiz konjonktürel yörüngeleri ifade eder (Peck, Theodore ve Brenner, 2009:55).

Mevcut kurumsal formlar ve gelişen neoliberal projeler arasındaki yol bağımlı etkileşimi kavrayabilmek için diyalektik olarak iç içe geçmiş fakat analitik olarak farklı anlara değinerek var olan neoliberalizm analiz edilebilir (Peck, Theodore ve Brenner, 2009). Birincisi, piyasa odaklı reform girişimleri aracılığıyla mevcut kurumsal düzenlemelerin ve politik uzlaşmaların (kısmen) *yıkım*ıdır. İkincisi, piyasa odaklı ekonomik büyüme, metalaştırma ve sermaye merkezli kurallar için yeni bir altyapı *yaratım*ıdır. Neoliberal yeniden yapılandırmanın somut programları kurumsal düzenlemenin yeni modlarının (*kullanıma sunulması* (*rollout*)) ve devletçiliğin yeni formlarıyla birlikte kolektivizmin, kademeli olarak yeniden dağıtım sisteminin ve ekonomilerin çelişkili olarak serbestleştirilmesinin parçalanması yoluyla muhalif kurumsal formların *geri püskürtülmes*ini

(*rollback*) birleştirme eğilimindedir (Peck, Theodore ve Brenner, 2009:55).

Yukarıda özetlenen yaratıcı yıkım süreçleri, 1970'lerin başından beri çeşitli coğrafi ölçeklerde ve çeşitli kurumsal ortamlarda ortaya çıkıyor. Kentlerin yaratıcı yıkımın neoliberalize biçimlerinin gözler önüne serildiği stratejik açıdan önemli alanlar haline geldiği iddia ediliyor. Fordist-Keynesgil üretim sistemlerinde kentlerin merkezî yeri, onları neoliberal geri alma (*rollback*) stratejileri için kilit alanlar (hedef olmasa da) olarak tanımlanır. En önemlisi yenilik ve büyüme lokasyonları ve devredilen yönetim ve yerel kurumsal deneylerin zonları olarak kentlerin stratejik önemi benzer şekilde onları neoliberal sunum programlarının kurumsal ve coğrafi ön saflarına yerleştirir. Bu, kentsel alanın, Keynesyen sonrası dönemlerde bir takım sayısal önceliğe sahip olduğunu iddia etmek değil, sadece kentlerin neoliberalleşmenin gelişmekte olan politikasında kritik düğümler ve gerilim noktaları haline geldiğini önermektir. Peck, Theodore ve Brenner, var olan neoliberalizm ile ilişkili kurumsal yaratıcı yıkım süreçleri bütün mekânsal ölçeklerde açıkça iş başında olsa da kentsel ölçekte belirli bir yoğunlukta olduklarını ileri sürüyor (2009:57).

Bugün şehirler para istikrarsızlığı, finansal sermayenin spekülâtif hareketi, büyük uluslararası şirketlerin belirlediği küresel konum stratejileri ve yerinde rekabetin yoğunlaşması ile oldukça belirsiz bir jeo-ekonomik ortama gömülüdürler. Bu derinleşen küresel-yerel pürüz bağlamında çoğu yerel yönetim, yatırımları çekmek adına siyasi yönelimlerinden ve ulusal bağlamlarından bir dereceye kadar bağımsız olarak hareket etmekte, aynı zamanda rekabetin kısa vadeli şekillerine geçerek artan ekonomik belirsizlik seviyelerine uyum sağlama, düzenleme mekanizmalarını törpüleme vs. ile sınırlandırılmıştır. Bu arada, ulusal refah devleti rejimlerinin ve hükümetler arası sistemlerin azaltılması, aynı şekilde kentlere güçlü yeni ölçek kısıtlamaları getirmiş ve derin sosyo-ekonomik istikrarsızlık ve yeni rekabetçi zorluklar karşısında bütçede kemer sıkılmaya yol açmıştır. Ve nispeten zayıf mali kapasite karşısında, bugün kentler ekonomik kalkınmanın, sosyal refahın ve çevresel sürdürülebilirliğin birbiriyle ilişkili alanlarına karşı düzenleyici sorumlulukların ve sosyo-ekonomik risklerin geniş

bir dizinini yönetmelidir (Peck, Theodore ve Brenner, 2009:58).

TARTIŞMA ve SONUÇ

Kent, her dönemde ekonomi temelli analiz edilmiştir. Kentsel ekolojistlerin iç içe geçmiş daireleri de ekonomiye göre şekillenmiş, Simmel'in kentli insanının yabancılaşmasının temelinde de kentte ekonomik olarak var olabileceği mücadelesi, geçim vb. iktisadi sebepler yer almıştır. Sanayi devrimi ile birlikte kentlerde artı ürünün yeni yatırım alanları ve yeni kârlara dönüştürülme isteği kentsel mekânın sürekli olarak yeniden üretilmesine yol açmıştır. Kenti bir araştırma nesnesi olarak gören Marx ve Engels'in yapmış olduğu sınıf temelli çözümlenmeler ilerleyen zamanlarda çağdaş kent teorisyenlerinin kent çözümlenmelerine katkı sağlamıştır.

1920'lerden itibaren Chicago ekolü üyelerince kentin ilk kez bir araştırma nesnesi olarak görülmesi ve akademik yazına getto, ayrımlaşma, lüks konutlar vb. kavramların dâhil edilmesi, kentleşmeye bir okuma biçimi kazandırmıştır. Ancak ekolojik kent kuramcıları çevresel determinist bir tutumla kentin gelişiminin müdahale edilemez ve doğal bir sürece tabi olduğunu belirtmişler ve planlama, gettoların yıkılması vs. her türlü müdahalenin kentin doğal yapısını bozacağını savunmuşlardır. Kentin bir etkileşim yapısı olan sosyal yaşamı yerine fiziksel boyutlarına yönlendirmesinden dolayı ekolojik kent kuramları eleştirilmiştir. Bununla birlikte kent için hayati derecede önemli olan kavramların rekabet, yoğunlaşma, merkezleşme vb. kavramlara indirgenerek çeşitlendirilmemesi, kuramları kısır döngüye sokmuştur. Sosyolojik nitelik taşıyan kurum, grup, toplumsal yapı vb. kavramlar ihmal edilmiş (Martindale, 2000:29), bu nedenle ilerleyen zamanlarda radikal kent kuramcıları tarafından yoğun eleştirilere maruz kalmıştır.

1970'lerden itibaren ise Lefebvre, Castells ve Harvey gibi kuramcılar verili durumun kabulü yerine olguların derinlerinde yatan yapıları incelemeyi ve kentsel mekândaki çelişkileri ortaya koymayı sorunsallaştırmışlardır. Burada devreye giren *eleştirel kent teorisi*, akademik disiplinlerden miras kalan iş bölümünü ve devletçi, teknokratik ya da piyasa odaklı kentsel bilgiyi reddetmektedir. Bu anlamda, eleştirel teori "anaakım kent teorisi"

diyebileceğimiz şeylerden, örneğin Chicago Okulu'nun kent sosyolojisinden miras kalmış yaklaşımlardan ya da politika bilimlerinin (policy science) neoliberal ve teknokratik biçimlerinde kullanılan yaklaşımlardan farklıdır (Brenner, 2014:29). Marx ve Frankfurt Okulu, çalışmalarını kapitalizmin daha önceki safhalarında yapmıştı (sırasıyla 19. yüzyılın ortaları ve sonlarını kapsayan rekabetçi safha ve 20. yüzyılın ortalarını kapsayan Fordist-Keynesyen safha); bu safhaların yerini artık kapitalist ilerleyişin durmak bilmeyen yaratıcı yıkım hareketi almıştır (Brenner, 2014:30). Bu hareketle birlikte kentler muazzam bir biçimde tüketilmeye, deyim yerindeyse belirli çıkar grupları tarafından talan edilmeye başlanmıştır. Brenner'ın (2014:31) ifadesiyle, kapitalizmin şekillendirdiği tarihsel açıdan özgül toplumsal bütünlük içindeki çelişkileri ifşa etmek, eleştirinin en asli görevlerinden biridir. Dolayısıyla görünenin ardında yatan gerçekliğin ancak eleştirel bir perspektif ile anlaşılması mümkündür.

Kapitalizmin gelişim sürecinde mekânın kendisi metalaşarak sermaye birikimi için hayatî önem kazanmıştır (Şengül, 2009:16). Ancak kapitalist kentler sadece sermayedarların kendi birikim alanlarını oluşturdukları ve kentsel mekânı sömürerek zenginliklerini artırdıkları mekânlar değil, aynı zamanda çatışma ve çelişkilerin vücut bulduğu hesaplaşma arenalarıdır. Bu denli karmaşa ve yoğunluğun fazla olduğu kentsel mekânları daha doğru okumak ise şüphesiz eleştirel bir perspektif ile daha sağlıklı olacaktır. Çünkü kentsel mekân, salt bir fiziksel mekân olmanın ötesinde, derinlerinde sosyal, politik, ekonomik ve kültürel faktörlere göre şekillenir. Bu noktada Neil Brenner, Jamie Peck, Nik Theodore ve Adam Tickell gibi yeni nesil kent teorisyenleri kapitalist kentleşme sürecini yapı-söküm ile analiz ederek yeni bir okuma biçimi sunmaktadırlar.

Çünkü neoliberal programlar deregülasyon, özelleştirme, serbestleştirme vs. gibi "şok tedavi" yoluyla yerel ekonomileri canlandırma girişimleri olarak kentsel politika rejimlerine benimsetilmiştir. Bu sayede istihdam politikaları, mülkiyetin yeniden geliştirilmesi, yeni sosyal kontrol stratejileri, güvenlik -gözetim ve yerel devlet aygıtı içinde bir dizi diğer kurumsal değişiklikler yoluyla mülk edinimi, girişimcilik, yerel vergi azaltmaları, kamu-özel ortaklıkları ve yeni yerel zenginleşme

biçimlerinden dolayı şehirler ve banliyö nüfus alanları, çeşitli neoliberal politika deneyleri için gittikçe önemli coğrafi hedefler ve kurumsal laboratuvarlar haline gelmiştir. Bu politika deneylerinin temel hedefi aynı zamanda marjinal nüfus arasında emir ve kontrolü güvence altına almak iken hem piyasa odaklı ekonomik büyümeyi hem de elit tüketim uygulamaları için kent mekânını harekete geçirmektir (Peck, Theodore ve Brenner, 2009:58).

Bu durumda bir süreci içeren kentleşmeyi anlamak için sürecin çok boyutlu olarak analiz edilmesi gerekir. Çünkü kentler sadece neoliberal yeniden yapılandırmanın üretilip buna uygun projelerin uygulandığı “lokalize” alanlar olmakla sınırlı değildir. Tam tersine, her bir krizde kendini

yeniden var eden kapitalizmin bu krizden çıkmak için kendini güncellemesi, sahneye çıkması ve oyununu başarıyla sunmasında kentler odakta yer almaktadır. İşte bu noktada, Peck, Theodore ve Brenner’ın (2009:65) ifade ettiği gibi kentler stratejik hedef haline geldiğinden ve neoliberal politika deneyleri, kurumsal yenilikler ve siyasi projeler için giderek daha geniş kapsamlı bir zemin oluşturduğundan, neoliberalizmin belirgin bir kentleşmesi yaşanmaktadır. Bu koşullar altında kentler, neoliberalizmin “canlı” kurumsal bir rejim olarak yeniden üretilmesinde kuluçka makineleri ve üretken düğüm noktaları haline gelmiştir.

REFERANSLAR

- Ahmed, A. I. Mahbub Uddin. 2004. Weber’s perspective on the city and culture, contemporary urbanization and Bangladesh. *Bangladesh e-Journal of Sociology*, 1(1), 34-43.
- Akın, E., 2007. Kentsel gelişme kentsel rantlar: Ankara örneği. *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi. 292 sayfa.
- Aliağaoğlu, A. Uğur, A. 2012. *Şehir Coğrafyası*. 2. Baskı, Nobel Yayınları, Ankara.
- Aslanoğlu, R., 2000. *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*. 2. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Brenner, N. 2014. Eleştirel kent teorisi nedir?. İçinde Brenner, N., Marcuse, P., Mayer, M. (haz.) *Kar İçin Değil Halk İçin* (Çev. A. Y. Şen), 29-46, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Brenner, N. Marcuse, P., Mayer, M., 2014. Kar için değil halk için-Giriş. İçinde Brenner, N., Marcuse, P., Mayer, M. (haz.) *Kar İçin Değil Halk İçin* (Çev. A. Y. Şen), 15-28, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Brenner, N. Theodore, N. 2005. Neoliberalism and urban condition. *CITY*, 9(1), 101-107.
- Brenner, N. Theodore, N. 2002. Cities and the geographies of ‘actually existing neoliberalism’. *Antipode*, 34 (3), 349-379.
- Castells, M. 1977. *The Urban Question: A Marxist Approach*. Edward Arnold, London.
- Castells, M. 2014. *Kent, Sınıf, İktidar*. (Çev. A. Türkün), Phoenix Yayınları, Ankara, (Orijinal Basım Tarihi 1978).
- Duru, B., Alkan, A. 2002. Giriş: 20. yüzyılda kent ve kentsel düşünce. İçinde Duru, B., Alkan, A. (haz.) *20. Yüzyıl Kenti*, Birinci Baskı, 7-26, İmge Yayınları, Ankara.
- Engels, F. 2013. *İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu*. (Çev. O. Emre), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, (Orijinal Basım Tarihi 1845).

- Ghulyan, H. 2017. Lefebvre'nin mekân kuramının yapısal ve kavramsal çerçevesine dair bir okuma. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 26(3), 1-29.
- Giddens, A. 2010. Marx, Weber ve sınıf. İçinde Giddens, A. (haz.) *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*, (Çev. G. Altaylar), 295-302, Say Yayınları, İstanbul, (Orijinal Basım Tarihi 2001).
- Giddens, A. 2012. *Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*. (Çev. Ü. Y. Battal), 4. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, (Orijinal Basım Tarihi 1986).
- Gottdiener, M. 2001. Mekân kuramı üzerine tartışma: Kentsel praksise doğru. (Çev. H. Ç. Keskinok), *Praksis*, 2, 248-269.
- Göney, S. 1984. *Şehir Coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2274, İstanbul.
- Güllüpmar, F. 2012. Kent sosyolojisi kuramları üzerine bir literatür değerlendirmesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 21(3), 1-29.
- Güllüpmar, F. 2013. Kent kuramları. İçinde Güneş, F. (haz.) *Kent Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 2978, 50-83.
- Harris, D. H. Ullman, E. L., 2002. Kentin doğası. İçinde Duru, B., Alkan, A. (haz.) *20. Yüzyıl Kenti*, Birinci Baskı, 55-76, İmge Yayıncılık, Ankara, (Orijinal Basım Tarihi 1945).
- Harvey, D. 2012. Yaratıcı yıkım olarak neoliberalizm. (Çev. E. Çamuroğlu Çığ, Ü. Çığ), *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 67-88, (Orijinal Basım Tarihi 2007).
- Harvey, D. 2013. *Asi Şehirler Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru*. (Çev. A. D. Temiz), İstanbul, Metis Yayıncılık.
- Kaya, T. 2011. Chicago Okulu: Chicago'ya özgü bir perspektif. *Sosyoloji Dergisi*, 22, 367-383.
- Keleş, R. 2006. *Kentleşme Politikası*. Ankara, İmge Yayıncılık.
- Kıray, M. 2007. *Kentleşme Yazıları*. İstanbul, Bağlam Yayıncılık.
- Koyuncu, A. 2011. Sosyoloji kuramlarında kent. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 25, 31-56.
- Lefebvre, H. 2013. *Kentsel Devrim*. İstanbul, Sel Yayıncılık, (Orijinal Basım Tarihi 1970).
- Leonard, T. M. 2006. *Encyclopedia of The Developing World*. Vol. 3 (O-Z index), Routledge, New York.
- Martindale, D. 2000. Şehir teorisi. İçinde Weber, M. (haz.) *Şehir Modern Kentin Oluşumu*, (Çev. M. Ceylan), 5-68, İstanbul, Bakış Yayınları.
- Marx, K. 2010. *Kapital*. (Çev. A. Selik, N. Satlıgan), Yordam Yayıncılık, İstanbul, (Orijinal Basım Tarihi 1867).
- McKeown, K. N. 1980. The urban sociology of Manuel Castells: A critical examination of the central concepts. *The Economic and Social Review*, 11(4), 257-280.
- Park, E. R. 2013. Human ecology. In Lin, L., Mele, C. (Eds.) *The Urban Sociology Reader*, 83-90, Routledge, London.
- J. Peck, J. Theodore, N., Brenner, N. 2009. Neoliberal urbanism: Models, moments and mutations. *SAIS Review*, XXIX (1), 49-66.
- Serter, G. 2013. Şikago Okulu kent kuramı: Kentsel ekolojik kuram. *Planlama*, 23(2), 67-76.

- Simmel, G. 2015. Metropol ve Zihinsel Hayat. İçinde *Bireysellik ve Kültür*, (Çev. T. Birkan), 317-329, İstanbul, Metis Yayınları, (Orijinal Basım Tarihi 1903).
- Şengül, T. 2000. Radikal kent kuramları üzerine eleştirel bir değerlendirme: Alternatif bir yaklaşıma doğru. *Amme İdaresi Dergisi*, 33(1), 27-58.
- Şengül, T. 2001. Sınıf mücadelesi ve kent mekânı. *Praksis*, 2, 9-31.
- Şengül, T. 2009. *Kentsel Çelişki ve Siyaset*. İmge Yayıncılık, Ankara.
- Tönnies, F. 2000. *Şehir ve Cemiyet*. (Çev. A. Aydoğan), İz Yayıncılık, İstanbul, (Orijinal Basım Tarihi 1887).
- Urry, J. 2015. *Mekânları Tüketmek*. (Çev. R. G. Ögdül), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, (Orijinal Basım Tarihi 1995).
- Warf, B. Arias, S. 2009. Introduction: the reinsertion of space into the social sciences and humanities. In Warf, B. and Arias, S. (Eds.) *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*, 1-10, Routledge, New York.
- Weber, M. 2000. *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*. (Çev. M. Ceylan), Bakış Yayınları, İstanbul, (Orijinal Basım Tarihi 1922).
- Weber, M. 2013. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*. (Çev. G. Rızaoğlu), Oda Yayınları, İstanbul, (Orijinal Basım Tarihi 1905).
- Wirth, L. 1938. Urbanism as a way of life. *The American Journal of Sociology*, 44(1), 1-24.
- Wirth, L. 2002. Bir yaşam biçimi olarak kentleşme. (Çev. B. Duru, A. Alkan), İçinde Duru, B., Alkan, A. (haz.) *20. Yüzyıl Kenti*, 77-106, İmge Yayıncılık, Ankara, (Orijinal Basım Tarihi 1938).
- Yörükan, A. 2006. *Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Teorik Temelleri*. Nobel Yayınları, Ankara.